

Misóczki Lajos

UTAZÓK EGERBEN ÉS KÖRNYÉKÉN A 18. SZÁZADTÓL A REFORMKORIG

A honfoglalás óta létező és I. Szent István által püspöki székhellyé emelt, a mongol pusztítás és a középkori főúri villongások ellenére fennmaradt Eger vára és városa 1596. október 13-tól a Török Birodalom része lett.¹ Noha már a török időkben is voltak hazai és külföldi utazók, akik Egerbe látogattak, igazából a várra kíváncsiak és a városon átutazók száma a hódoltság alóli, 1687. december 17-i felszabadulása után gyarapodott.²

Út és utazás

A török kiverése után megélénkült hazai utasforgalom immár országosan, az útvonalak országrészeket átfogó hálózatán zajlott le. A török előtti fő útvonalak egyrészt megújultak, másrészt a volt hódoltsági utak is betagolódtak a magyarországi és erdélyi utakba, harmadrészt új, a Magyar Szent Korona Országait *össze-fűző utak* létesültek. A fő útvonalak egyben fontos kereskedelmi és postavonalak lettek. Az úthálózat alakulásának folyamatát és az utasforgalmat az 1703–1711 közötti Rákóczi-szabadságharc változó hadmozdulatai nem mindig vetették vissza. Sőt, a fejedelem több útvonalra megszervezte, és alkalmazta a „kuruc posta- (és utas)szolgálatot”.³ Rákóczi postaszervezete hadi és közigazgatási tevékenységet szolgált, segítette a személy- és levélszállítást, esetenként a polgári utasok magánügyi céljai elérését, a frontvonalaktól, hadi vonulásoktól függően, kereskedők vagy kereskedői karavánok szabad (útlevéllel történő) utazását. Így a kereskedői utasforgalom, általában az utazás, nem állt le. A zavartalan utazás az útvonalak folytonos javításának volt köszönhető. A biztonságos közlekedés érdekében II. Rákóczi Ferenc többször is intézkedett. Egyik alkalommal, 1704. június 24-én, a solti táborában keltezett levelében a Gyöngyösön tartózkodó

¹ Benda Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. II. kötet, 1526–1848. Budapest, 1982. 417. (A továbbiakban Benda, 1982.) Bertényi Iván–Gyapay Gábor: Magyarország rövid története. Debrecen, 1995. 222.

² Eger felszabadulására: Benda, 1982. 511. Nagy József: Eger története. Budapest, 1978. 160. (A továbbiakban Nagy, 1978.)

³ Kamody Miklós: II. Rákóczi Ferenc postaszervezete. In: Bodó Sándor–Szabadsfalvy József (szerk.): A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 15. Miskolc, 1976. 2. (A továbbiakban Kamody, 1976.)

kettős vármegyének⁴ előírta a postaállomások további fenntartását, amelyek költségeinek folyósítása „az ország kasszájából” történt.⁵ Az utakat hol a vonuló seregek, hol az utasforgalom áthelyezése folytán kellett sürgősen javítani. Megtörtént, hogy a vármegye meg sem várta a fejedelmi udvar vagy Rákóczi felszólítását, és kijavíttatta az utakat vagy hidakat, meg még újakat is építtetett. Ezt tette 1704-ben a közeli Sirok–Pétervására, 1705-ben az Eger–Verpelét közötti útrésszel és ugyanakkor az egyik egeri híddal.⁶ Rákóczi idejéből négy út vagy fő(posta)vonal ismert. A középső fővonal vezetett át a kettős vármegyén, a következő helyekkel összefűzve: Nagyszombat–Szered–Mocsonok–Nagykér–Verébély–Léva–Ipolytölgyes–Vadkert–Acsa–Hatvan–Gyöngyös–Verpelét–Eger–Apátfalva–Daróc–Ónod–Szerencs–Tokaj–Erdély. Ebből 1706-ban új vonal nyílt Egerből Mezőkövesd–Emőd–Ónod–Lúc–Nánás–Bátor–Nagykároly–Szatmár–Erdély irányába.⁷

A Rákóczi-szabadságharc után Eger tovább is az egyik *főútvonal* állomása maradt; Pozsony–Komárom–Nyergesújfalú–Dorog–Buda–Pest–Kerepes–Aszód–Hatvan–Gyöngyös–Verpelét–Eger–Daróc–Ónod–Szerencs–Tokaj–Tállya–Vilmány–Szina–Kassa.⁸ Az ország fokozatos, török alóli felszabadulása után a főbb kormánysszervek Pozsonyba, az új fő- és koronázó városba kerültek. (A királyok koronázása és az országgyűlés ülésezése 1563–1830-ig ott történt.)⁹ Mivel Egert a vázoltak szerint is jól meg lehetett közelíteni, vagy úti célul választották, vagy átutaztak rajta.

Az 1830-as években postakocsijárat, azaz delizsánsz közlekedett a következő útvonalon, hetenként, Egeren keresztül: Buda–Kerepes–Bag–Hatvan–Gyöngyös–Kápolna–Eger–Mezőkövesd–Hársány–Miskolc–Szikszó–Forró–Hidasnémeti–Kassa–Eperjes–Bártfa–Dukla–Galícia.¹⁰

Amíg az 1700-as évek elejétől kialakul az Angliától Franciaországon át Itáliáig a „*grand tour*” túravonal, és a francia háborúk után ismét „divatba jön”, Magyarország – földrajzi helyzeténél fogva ebből kimarad. Ennek ellenére is

⁴ A török terjeszkedésével hódoltsági területté vált Heves és Külső-Szolnok vármegyét II. Miksa király az 1569. évi II. decretumával, az 1569: LII. tc. 1. §-a szerint törvényesen egyesítette. *Kolozsvári Sándor–Óvári Kelemen* (szerk.): *Corpus Juris Hungarici/Magyar Törvénytár*, 1526–1608. évi törvények. Budapest, 1899. 611. Heves és Külső-Szolnok vármegye az 1876: XXXIII. tc. értelmében Heves vármegyére (székhelye Eger) és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyére (székhelye Szolnok) vált szét. *Borovszky Samu* (szerk.): *Heves vármegye*. In: *Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest, 1909.

⁵ Heves Megyei Levéltár IV. 1.b.18.d.3. Vármegyei intézkedés. Gyöngyös, 1704. júl. 15. (A továbbiakban HML.)

⁶ *Sugár István*: *Adatok Heves és Külső-Szolnok vármegye postatörténetéhez (1679–1874)* Kézirat, Eger, 1985. 11. Forráshelyet nem jelöl. (A továbbiakban *Sugár*; 1985)

⁷ *Kamody*, 1976. 5.

⁸ *Antalffy Gyula*: *A honi utazás története*. Budapest, 1943. XIX. (A továbbiakban *Antalffy*, 1943.)

⁹ A kormánysszervekre: *ifj. Barta János*: *A tizennyolcadik század története*. Szekszárd, 2000. 106–107. Pozsonyra: *Holčík, Štefan*: *Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830*. Fordította *Nagy Judit, Mayer Judit*. Banská Bystrica, 2005.

¹⁰ *Antalffy*, 1943. 171.

voltak utazók, akik hozzánk és Egerbe is eljutottak.¹¹ A számos utas között akadtak, akik hosszabb-rövidebb ideig tartózkodtak ott, és *leírták* úti élményeiket, a városban látottakat, az emberek életét-szokásait, vendéglátásukat. Vizsgálódásunk 1687–1830-ig terjed, a külföldi utazók feljegyzései alapján.

Az utazás nagyobb távolságon többnyire még mindig lóháton történt, az évszázad közepétől a lóvontatta szekereken és utazókocsikon. A tehetősek vagy rangosak már hintón is utaztak. Az Egerbe utazók biztonságára a vármegye ügyelt.¹² Erre szükség is volt, mert még a 18–19. század fordulóján is megesett, hogy az Egerbe utazót útonállóak zaklatták. Az egyik hírlap ekként tudósított: „Most sok Haramiák lappanganak a Mátrában... Halljuk, hogy az Utazókat megtámadják, s megfosztják” (kifosztják – M. L.).¹³ A biztonságos utazást szolgálta az Egerbe vezető utak mentén nyitott néhány *csárda* is, ahol az utasok megpihenhettek, és legalább kenyérhez és „egyszerűbb” ételhez jutottak.¹⁴ Az Egerbe vagy Egeren átutazók érdekében álltak a vármegye hevesi részén, mezővárosokban vagy „fontosabb” településen már létező fogadó- vagy szálláshelyek. Még II. Rákóczi Ferenc ösztönözte a vendégfogadó helyek kialakítását vagy azok építését. Pásztón, Hatvanban, Verpeléten és Egerben volt is ilyen kezdeményezés. Az 1700-as évek elejétől az Egerbe tartók egy része a gyöngyöspüspöki Arany Angyal fogadó (1757-től vendéglő és szállóhely)¹⁵ vendéglátásában részesülhettek.¹⁶

Egerben az utazók a 18. században több *fogadó* közül válogathattak. A Fekete Sas már az évszázad első évtizedében megvolt.¹⁷ A Zöld Fa káptalani kocsmából alakult át szállóvá. Az Arany Szolga 1776–1860-ig tartozott a fogadók közé; az Angyal, a Szarvas és az Oroszlán előkelő fogadóként volt ismert. Az utóbbi azáltal vált híressé, hogy 1784 októberében II. József uralkodó abban szállt meg.¹⁸ A Pest–Miskolc között Egeren át közlekedő, polgári személyeket szállító postakocsi és gyorskocsi állomás a Fekete Sas lebontása után a Szarvas fogadó előtt volt.¹⁹ (A Korona Vendéglő 18. századi megléte máig vitatott.)

Hazai és külföldi utazók már az előző évszázadokban, sőt a török hódoltság idején is ellátogattak Egerbe. Úti céljaik között vonzotta őket a város egyre is-

¹¹ Markos Béla–Kolacsek András: Idegenforgalom. Budapest, 1961. 21, 24.

¹² Sugár, 1985. 6.

¹³ Hazai Tudósítások, 1806. aug. 6. 98. (Mátra mellől)

¹⁴ Sugár István: Eger fejlesztése és a vármegye fejlődése a XVIII–XIX. században. Kézirat. Eger, 1991. 6. Forrást nem jelöl. (A továbbiakban Sugár, 1991.)

¹⁵ Ma a gyöngyösi Pesti út 2. sz. épülete. A jelzett évszám jelenleg is látható.

¹⁶ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. II. kötet, 1707–1708. Budapest, 1909. 344. Molnár József: Adalékok Gyöngyös történetéből. Kézirat. Budapest, 1969. 16.

¹⁷ 1750–1754-ben lebontották, és a helyén felépítették a ma is meglévő vármegyeházat (Kossuth Lajos u. 9.). Sugár, 1991. 10. Nagy, 1978. 251, 262.

¹⁸ Breznay Imre: Eger a XVIII. században. Második kötet. Eger, 1934. 187. Nagy, 1978. 229. Sugár, 1991. Jegyzet.

¹⁹ Sugár, 1991. 15. Az 1820-as évekbeli Posta Hivatalra Gorové László, Gattáji: Eger városának történetei. Pest, 1828, Eger, 1876. 286.

mertebb *bora* és a török korból fennmaradt, megújított *fürdőinek* híre. Az utóbbiak első, kiváló török ismerője, a „világvándor” Evlia Cselebi volt.²⁰ Jelentős tényezővé vált a „barokk Eger” életében-idejében, azaz a 18. században, hogy ismét katolikus püspöki és vármegyei *székhely* lett. Amíg az előbbivel az egyházi élet és rendezvények, valamint a zarándok- és búcsújárások, addig az utóbbival a vármegyei, járási és városi hivatalok ügyintézése vezette az embereket Egerbe. A város máig figyelemre méltó *barokk* külsőt kapott. Szellemiségét példássá az tette, hogy *iskolavárossá, tudományos központtá* emelkedett. Már ebben az évszázadban körvonalazódott nemzeti múltunk dicső emlékének, Dobó István és hős társainak hazaszerető bizonyossága, amely a 19. és főleg a 20. századra tiszteltté tette az egri nevet. A barokk tárgyi és szellemi arculat kialakításának meghatározó személye Telekessy István (1699–1715), Erdődy Gábor (1715–1744), Barkóczy Ferenc (1745–1761) és Eszterházy Károly (1761–1799) római katolikus püspök volt,²¹ akiknek emlékét ma is őrzi a város.

Egyéni céllal és *hivatalos* ügyintézéssel megbízott utazókkal találkozunk, akik Eger akkori nevezetes helyei, személyei és egyéb jellegzetességei közül csak néhányat említenek, azonban minket mindegyik érdekel. Ugyanis számunkra valamennyi teljesebbé teszi Eger 18–19. századi képét.

Láttak, tapasztaltak, leírták

Közvetlenül a törökök távozásával azonos időben érkezett a Kassai Kamara (KK) rendelkezésére *Franz Georg Edelsbacher*, aki Egerben mindent, a városban és a várban fellelhető ingóságot és ingatlant összeírt, leltározott.²² Edelsbacher vélhetően 1690-ig ténykedett Egerben, de a körületekintően összeállított leltártételeiből csupán a kezdődő vendéglátásra vonatkozó szűkszavú feljegyzéseit említjük. A 17–18. század fordulóján 5 *kocsmaház* és 1 használható *fürdőépület* maradt, amit a felszabadító harcok megkíméltek.²³ Fischer Mihály, a KK adminisztrátora, még 1687. december 29-én 15 pontos írásbeli utasításában Domonkos Jakab harmincadosnak előírta a kilencedik pontban, hogy „a kijelölt fogadóknak (kocsmaházakban – M. L.) a bort, sört és pálinkát az uralkodói rendeletek szerint mérjék. Ha a kocsmáros képes szállást és ételmezt is adni, az ebből származó haszon őt illeti meg.”²⁴ A tizenegyedik pont: „A fürdőházat a jelen

²⁰ *Evlia Cselebi*: Török világutazó magyarországi utazásai 1664–1666. II. kötet. Fordította Dr. Karácson Imre. Budapest, 1908. Török-magyarkori Történelmi Emlékek. Második Osztály: Írók

²¹ Nagy, 1978. 250.

²² A nagyon gondosan összeállított, több kötetnyi anyagot Eger történetének egyik kiváló ismerője, *Kovács Béla* önálló könyvben közölte: *Agria recuperata*. A Heves Megyei Levéltár Forráskiadványai 13. Eger, 2006. Forrása: I. összeírás HML XII-3/a. 58. kötet; II. összeírás Magyar Országos Levéltár (MOL) Magyar Kamara Archivuma (MKA) E 210, E 156. (A továbbiakban *Kovács*, 2006)

²³ *Kovács*, 2006. 29.

²⁴ Uo. 15.

állapotában kell fenntartani.”²⁵ Íme, ez volt a vendéglátás egyik kiinduló alapja a 18. századi Egernek.

A 18. század eleji utazók, az angol *Edmund Chishull* (1671–1733), anglikán teológus és főrangú útitársa, *William Paget* (1637–1713) fő úti célul nem Egert választották, csak átutaztak mellette. Noha Paget diplomatának, törökországi angol követnek 1702-ben szervezett útjáról volt szó (török területről Erdélyen, majd királyi magyar területen, osztrák és német birodalmi úton hagyták el a kontinentst, és 1703 áprilisában érkeztek Londonba), mégis a változatos útkjáról Chishull írt útkönyvet.²⁶ Igaz, Egerről és környékéről vajmi keveset jegyzett le.

Edmund Chishull: „... (1702.) junius 8. Másfél magyar mérföldet haladtunk [(Mező)csátról] Poroszlóig, amely egy nagy és messzire kiterjedő tó mellett terül el; ezt a Tisza táplálja, amely belefolyik. Erre jöttünkben jobb felől elmaradt mellettünk Eger városa, amiről a környező hegységek is a nevüket kapták...”²⁷

A Rákóczi-szabadságharc idején XIV. Lajos francia király katonákkal, diplomatókkal, mérnökökkel és pénzzel segítette II. Rákóczi Ferencet. *Pierre Puchet Des Alleurs* (1643–1715) tábornagy rendkívüli követként és katonai tanácsadóként 1710-ig tartózkodott a fejedelem környezetében. Des Alleurs titkára, *De l'Hommeau Chamillard* nemcsak kísérte urát hazánkban és más országokban, hanem leírta a vele közös és egyéni útjának eseményeit, úti tapasztalatait is.²⁸

1705. február 14-én Chamillard megbetegedett, és Kolozsvárott maradt, így Des Alleurs két tiszt kíséretében utazott tovább Magyarországra. Március 13-án érkezett Egerbe. Leírta, hogy déli 11 és 12 óra között már találkozott is a fejedelemmel, akinek a hintóján, fényes kísérettel körülvéve vonult Telekessy István püspök palotája előtt, ahol Rákóczi lakott. Des Alleurs este titkos kihallgatásra ment hozzá. Az ünnepélyes fogadása másnap volt: A francia rendkívüli követ hintóba szállt, amelyet díszes lovak húztak, hajdúk kísérték a püspöki palotához. Ott a fejedelem udvari embereinek hármas sorfala közt járult Rákóczi elé. A következő napon [15-én] Des Alleurs Rákóczi asztalának vendége volt.²⁹ Titkára, Chamillard, még mindig betegen, otthagya Kolozsvárt, és Debrecenbe utazott, ahol a bíró felajánlotta neki, hogy a város Rákóczihoz induló küldöttségével elviszik kocsin Egerbe. Chamillard május 23-án meg is érkezett Egerbe. Még láthatta a kurucok 1703. évi várostromának nyomait; „A vár, amely bevehetetlen hírben állt, teljesen le van rombolva, csak föld alatti részei vannak használható állapotban.”³⁰ Május 24-én már a fejedelemnél tisztelgett. Végignézte a gránátosai felett tartott fejedelmi szemlét is. Chamillard még egy hónapig dolgozott a

²⁵ Uo.

²⁶ *Gömöri György*: Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737). Budapest, 1994. 82.

²⁷ Uo. 93.

²⁸ *Birkás Géza*: Francia utazók Magyarországon. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Philologica. Series nova T. II. Tomus XVI. Szeged, 1948. 66–67. (A továbbiakban *Birkás*, 1948.)

²⁹ Uo. 68.

³⁰ Uo. 69.

tábornok mellett, aztán kilépett a szolgálataból. Des Alleurstól szolgálati bizonyítványt kapott, Rákóczi meg az egri táborában, fejedelmi udvarában búcsúkihallgatáson fogadta. Rákóczi „megszokott jóságával” szerencsés utat és jó egészséget kívánt neki. Egy magyar tisztet,³¹ „a világ legbecsületesebb emberét” jelölte mellé útitársul a magyar–lengyel határig.³²

Chamillard jó megfigyelő volt. Nemcsak utazásait örökítette meg emlékiratában, hanem az emberek viselkedését, szokásait, a nők és férfiak megjelenését is. Egri tartózkodásakor II. Rákóczi Ferencet közlelről is megismerve szinte arcképet rajzolta meg.³³ A legnagyobb tisztelettel és elismeréssel szólt róla: „Rákóczi fejedelem nemzetségére magyar, katolikus vallású; magas és nagyon jó alakú, körülbelül 34 éves; haja gesztenyebarna, arca telt, szemei elevenek, szép ember és jó lovas; nagyon szellemes, éles esze és ítélőképessége van, amelyet úgy lát-szik, azok a szerencsétlenségek fejlesztettek ki benne, amelyekben átment; első látásra megnyeri azokat, akik vele összekötetésbe kerülnek, több nyelvet beszél, elég jól tud franciául is; mivel... egyébként is nagyon okos és nagyon sokat tud, Magyarország ügyeiben össze tudja hangolni az ottani különböző vallásfelekezete-
teket. Általában szereti és becsüli őt minden magyar, különösen hadvezérei, akiket testvéreinek tekintik és akik úgy tisztelik, mintha királyuk volna... Szelíden parancsol, szigorúan büntet, ellensége az iszákosságnak, józan és nem tűr semmi pazarlást asztalánál, amelyhez hétfői napokon nem ül le, hanem böjtöl annak emlékére, hogy ezen a napon szabadult ki Bécsből; mindennap nagyon korán kel, 4-5 órát dolgozik, azután megtekintik csapatainak gyakorlatait, és azokat arra a vitézségre és nemeslelkűsége buzdítja, amely az ő természetes tulajdonsága.”³⁴

Vaszilij Grigorovics Barszkij ukrán zarándok 1724. április 23-án indult társával Lvov/Lembergől, és a Kárpátokon átkelve érkezett Magyarországra. A Felvidéken át, Kassa–Miskolc útvonalon, Tard után jutott Egerbe, amely városról kedves úti emléket őrzött meg: „Egernek nevezett hírneves város kapui elé értem. Itt, ugyanúgy, mint Kassán, addig nem bocsátották be bennünket a városba, ...amíg a város parancsnoka meg nem tekintette úti okmányainkat... Ennek megtörténte után sem bocsátották be, hanem felszólítottak bennünket, hogy várjunk reggelig. Mi... az elővárosba [külvárosba – M. L.] mentünk, és ott aludtunk... Másnap a nap keltével... akadálytalanul bemehettünk a városba... Egy pravoszláv hitű, görögül beszélő rácnál voltam.”³⁵ Meglepődött, sőt rossz néven

³¹ Okolicsányi Kristóf Turóc vármegyei alispánt, akit az ónodi országgyűlésen, 1707. június 6-án lekaszáboltak.

³² Uo.

³³ Uo. 70.

³⁴ *De l' Hommeau*: Emlékirat egy magyarországi utazásról 1704-ben és 1705-ben. Fordította Szávai Nándor. In: *Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi Tükör II. Naplók, jelentések, emlékiratok a Rákóczi-szabadságharcról*. Millenniumi magyar történelem. Források. Győr, 2004. 93.

³⁵ *Tardy Lajos: Régi feljegyzések Magyarországról*. Budapest, 1982. 109. (A továbbiakban *Tardy*, 1982.)

vette, amikor az ortodox szerb templomba nem engedte belépni az ajtóban álló őt, hiába bizonygatta, hogy ő is pravoszláv. Áttért Eger további ismertetésére: „Eger városát is kőfal övezi. A város nagyon szép, ha nem is annyira, mint Kassa. Kőháza annál kevesebb, de annál több a faház. Finom művességgel összerakott török tornyok, minaretek is láthatók; innen hirdették az ő fertelmes tanaikat, amikor még ők voltak a város urai. Latin retorikai iskolák is működnek itt, és ez a város a katolikus püspök rezidenciája. Fölkerestük a püspököt avégből, hogy úti okmányokat kérjünk tőle, s ő nemhogy elzárkózott volna ez elől, hanem inkább megparancsolta, hogy azon nyomban lássanak el bennünket ezekkel... Isten segítségével fohászkodva, hogy óvjon meg engem minden rossztól, hamarosan eljutottam egy Domoszló nevű faluig, ahol egy vendégszerető ember házában töltöttem az éjszakát...”³⁶ Barszkij további útja az osztrák határig szintén bővelkedett élményekben, átutazva-átgyalogolva a következő helységeken: Gyöngyös–Hatvan–Gödöllő–Pest–Buda–Szöny–Győr–Királyhida–Bécs, végső úti célul Róma.

Ismét diplomatával, a francia *Marqui l' Hôpital*l, Franciaország szentpétervári nagyköveteivel van dolgunk, aki „a XVIII. század derekán Magyarországon keresztül utazott állomáshelyére”.³⁷ Titkára Vázlat Magyarországról, jelentés az ország helyzetéről címmel írt feljegyzést, amelynek második része foglalkozik egri útjukkal.³⁸ Bécs–Győr–Buda–Gödöllő–Aszód–Hatvan–Gyöngyös útvonalon értek Egerbe. „A vidék – amelyen átutaztak – Gyöngyöstől Egerig, csodálatos, kissé lankás, ám ezek inkább nagyon szép erdőkkel és szőlővel borított földhalomok. Az alacsonyabban fekvő területeken termékenyebbek, mint Flandria...”³⁹ A szállásuk Egerben a püspök-főispánnál, Barkóczy Ferencnél volt. A követ titkára feljegyezte, hogy a püspöknek „fejedelmi testőrsége van, amely városának helyőrsége, háznépe pedig épp oly számos, mint Orleans hercegéé. Mindezt százötvenezer forint jövedelem biztosítja. Övé Európa egyik legnagyobb pincéje, amelyben ottjártunkkor 10 ezer üveg magyar bor volt, ám kétszer ennyi is beleférne. A pincét teljes egészében a sziklafalba vájták.”⁴⁰ Egerből az útjuk a Felvidéken át tovább vezetett az országhatárig.

A következő utazó belga jezsuiták közül való, *Francois-Xavier de Feller* volt. Négy évig (1765–1769) tartózkodott Magyarországon, és járt a környező országokban is. Nagyon bőségesen írt a lakosságról, életviteléről, szokásairól. Egerről szűk szavú volt, mert csak átutazott, rövid ideig tartózkodott ott. Meglátogatta Eszterházy Károly római katolikus püspököt, aki megmutatta neki az

³⁶ Uo. 110.

³⁷ *Kövér Lajos*: A XVIII. század magyarságképe elfeledett francia források tükrében. Szeged, 2006. 84. (A továbbiakban *Kövér*, 2006.)

³⁸ *Kövér Lajos* a nagykövet titkárának nevét nem említi.

³⁹ *Kövér*, 2006. 88.

⁴⁰ Uo. 87. Hivatkozik *Kecskeméti Károly* Marqui l' Hôpital titkárának írására.

épülő liceumot. Még néhány török házat, egy templommá átalakított mecsetet és minaretet is látott.⁴¹

Robert Townson (1758–1822) angol természettudóst és geológust a tudományos kíváncsiság hajtotta Magyarországra. 1793-ban Bécs–Sopron–Tata–Komárom–Pest–Visegrád–Esztergom–Eger–Gyöngyös–Nagy-Alföld–Debrecen–Nagyvárad–Felső-Magyarország útvonalon járva tapasztalatait és élményeit *Travels in Hungary* (Utazások Magyarországon) című könyvében, Londonban, 1797-ben közölte.⁴²

„Június 8-án útra keltem Gyöngyös felé – írta Townson, aztán folytatta – útközben [Gödöllőn] Grassalkovich herceg szép palotáját és Hatvan városát láttam.”⁴³ Gyöngyös után Parádra, onnan Felsőtárkányba, aztán Egerbe vezetett az útja.⁴⁴ Írását ezzel folytatta: „Felsőtárkány csinos, romantikus hely, csobogó patakok, mohos sziklák, árnyékos erdők, zöldellő rétek között. Nagyon alkalmas vidék faunok és szirének tanyájának, tündéreknek és remetéknek, szerelmeseknek és botanikusoknak. Az előző püspök [gróf Barkóczy Ferenc – H.S.–P.T.], valóban jóízű ember, fényűző villát épített itt, ahová gyakran vonult vissza pihenni, ahogy mondják, inkább szórakozni, mintsem imádkozni. A mostani püspök [gróf Eszterházy Károly – H.S.–P.T.] komor, bigott ember, irtózik a természet szépségeitől, s elpusztította ezt a kastélyt. Mint a vízigótok, nekitámadt a szép építménynek, és földig lerombolta, olyannyira, hogy még azt sem lehet megállapítani, hol állt egykor a kastély. A földet felszántatta. A jóízűség és elegancia egykori fészkeiből semmi sem maradt.”⁴⁵

Egyike a külföldi utazóknak, aki az egeri, általában a magyarországi vendégfogadókról bírálóan írt. Nálunk a vendégfogadók tulajdonosai vagy a városok vagy a falvak, vagy azok birtokosai. Ők aztán azáltal, hogy a kocsmáros csak az ő boraikat, söreiket mérhetik, nagy jövedelemhez jutnak. Townson olyan esetről is hallott, amikor a tulajdonos a kocsmárost alkalmazottként tartotta, azért fizette, és a gazdáé maradt a nyereség. Mindezért a kocsmáros nem érdekelt abban, hogy jó bort vagy sört mérjen. Sőt, ha két fajta van, a fogyasztó általában a gyengébbiket kapja, természetesen a jobbik árért, vagy összevegyítve a két fajtát. Ennek következtében a rossz bor még rosszabb lesz. E kiváltság következménye, hogy Magyarországon, a borairól híres országban, az utas sehol sem jut pohár jó borhoz, legfeljebb, ha vendég valamely háznál. A vendéglőkben gyakran annyit fizet a silány italokért, mint Bécsben a valóban jó borért. Holott, még adó is terheli az ott fogyasztott bor árát. Nyíltan említi Townson, hogy min-

⁴¹ *Birkás*, 1948. 85.

⁴² *Haraszti Sándor–Pethő Tibor*: Útikalandok a régi Magyarországon. Budapest, 1963. 200. (A továbbiakban *Haraszti–Pethő*, 1963.)

⁴³ *Szamota István*: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. 1054–1717. Budapest, 1891. 483.

⁴⁴ Új Magyar Múzeum, Kassa, 1942. III. kötet. 298–306. *Makay Attila*: Egy angol utazó a Felvidéken 1793-ban. 299.

⁴⁵ *Haraszti–Pethő*, 1963. 209.

dezt egri tartózkodásakor tapasztalta, az egri bor fogyasztása közben.⁴⁶ Mennyire nagyobb elismeréssel írta volna a véleményét a kiváló egri borról. Arról a borról, amely bő félévszázad múlva az egri vendégforgalomnak, visszavonhatatlanul a mai napig, az egyik legfőbb vonzó ereje:

„Az egri bor teljes joggal örvend nagy hírnek. Igazán jó, hasonlatos a burgundihoz, talán valamivel gyengébb. Sokáig tápláltam magamban a reményt, hogy ihatom majd egy igazán jó flaskával, és alighogy a városba érkeztem, meg is rendeltem a bort. A pincér kijelentette, hogy nekem »püspöki bort« kell innom. E közlés még inkább felcsigázta várakozásomat, mert arra gondoltam, hogy a püspök számára szüretelt borból ihatom. Nagy kíváncsian kóstoltam meg az elém állított palack tartalmát, de meglepetésemre tapasztalnom kellett, hogy legalább olyan rossz volt, mint a bogdányi. Kifaggattam a pincért, és ő vállát vonogatva, szomorúan mondta, hogy ez a püspöki bor. A szegény ember ezen csupán azt értette, hogy a püspöki uradalom borából hoz, és hogy ez az egyetlen fajta, amelyet árusíthat. Ezután elküldtem szolgámat a városba, hogy szerezzen nekem egy vagy két üveg igazi egri bort, de ez a kísérlet is kudarcot vallott. A püspöknek van ugyanis kizárólagos joga kicsiben bort kimérni. Így mindaddig, amíg meg nem ismerkedtem dr. D-vel, kénytelen voltam ezt a szálnalmas valamit inni, olyan vidéken, ahol a legjobb bor terem. Még kólikát (hasmenést – M. L.) is kaptam tőle, amit természetesen a püspöknek tulajdonítottam, és elhatároztam, hogy a sérelmet megtorlom.»⁴⁷

Mindezek után, amint Eger pompás intézményének, a líceumnak (a mai főiskolát Townson egyetemként említi – M. L.) ismertetéséhez fog, megváltozik a püspökről a véleménye:

„Milyen különös is az emberi jellem. Ki hinné, hogy az az ember, aki a legszigorúbban él jogaival és akit nem a nyáj atyjának és pásztorának, hanem kemény és igazságtalan kényúrnak tartanak, aki elriasztja magától barátait, és csak azzal a néhány egyházi személlyel érintkezik, akit ő nevezett ki, hogy ez az ember olyan épületet emelt itt, amely dicsőségére válnék akár melyik koronás főnek is. Az egyetemre gondolok, arra a nagy és előkelő épületre, amelyet a püspök saját költségén építtetett. Azt mondják, hogy berendezésével együtt kétszáz ezer fontjába került. A világ nem lehet olyan hálátlan, hogy feltételezze, ezt a hatalmas összeget teljesen a bor-monopóliumból szerezte a püspök úr. Az sem valószínű, hogy érdemeit jutalmazta ilyen módon az ég és csoda történt volna vele. Nem. A püspök az Eszterházy-család tagja, és családi birtoka tízezret hoz egy esztendőben, amellet az egri püspöki szék egyike a leggazdagabbaknak a magyar királyságban, olyannyira, hogy néhány századdal korábban Magyarország uralkodói éppen az óriási jövedelmek miatt negyedik gyermeküknek tartották fenn ezt a püspökséget. A nemesi inszurrekció idején az egri püspök ugyanannyi embert köteles kiállítani, mint az esztergomi érsek. Bevételeit húszezer font sterlingre becsülik évente. Húszezer meg tízezer, az összesen harmincezer, és

⁴⁶ Uo. 210.

⁴⁷ Uo. 209–210.

mindez egyetlen emberé, aki amellet állandóan böjtöl.”⁴⁸ Townson anglikán hitű lévén elítéli a püspök katolikus vallásos buzgalmét a protestánsokkal szemben.

„De visszatérve az egyetemre, ez valóban fejedelmi épület, és megvan mindene, ami az egyetemnek kell. A professzorokat jól szállásolták el, az előadótermek tágasak, a kápolna, a könyvtár, a közös viták terme (ma az első emeleti díszterem – M. L.) mind nagyon szép és elegáns. A mennyezeti freskók az utóbbiakban véleményem szerint elsőrangúak. Festőjük (Franz Sigrist, 1727–1803 – H.S.–P.T.)... Bécsben tanult. Az egyetemhez tartozik egy csillagvizsgáló is, amelynek berendezéseit Londonból szállították.”⁴⁹ Townson ismét bírál: „Vajon ez az ember, akit a király a protestánsok irányában tanúsított keménysége miatt megfedett,⁵⁰ érez-e lelkiismeret furdalást, hogy ezek az instrumentumok Angliából, azaz az eretnekektől származnak? Beszélük, hogy előbb Rómához fordult, és megkérdezte, mi a helyes teendő. Az épületből végül mégsem lett egyetem, mert József császár (II. József, a „kalapos” magyar király – M. L.), aki sehogy sem szívlelhette az ilyen embereket, sohasem értett egyet a püspökkel, és az építmény jelenleg nem egyéb, mint egyházi kollégium.”⁵¹

Befejezésül Townson búcsúzik Egertől: „Egyébként Egerben nincs más, ami az idegent érdekelhetné. Általában silányan épült város, jó házak csak a kanonokoké. A török korból származó torony (minaret – M. L.) nagyon jó állapotban van. Egerben már nem volt maradásom, de ahelyett, hogy egyenesen Tokajba utaztam volna, ami eredeti tervem volt, azt tanácsolták, hogy változtassam meg útirányomat, és látogassam meg Magyarországnak a Tisza túlsó partján elterülő részét, amely a legvadabb, a legnyersebb része a királyságnak, ott tanulmányozhatom a magyarokat a magyarok érintetlenségében...”⁵²

A napóleoni háborúk éveiben az errefelé elég ritkán látogató orosz utazók is (a fentebb említett Barszkij ukrán volt) elő-előfordultak; 1810-ben nem a magyar tájak szépsége, vagy a gyógyfürdők, műemlékek vonzották egyik csoportjukat, hanem zárt katonai egység lévén, Magyarországon keresztül rendelték haza őket.⁵³

Vlagyimir Bogdanovics Bronyevszkij orosz tengerésztiszt a földközi tengeri hajóegység tisztje előbb a franciák, aztán a törökök ellen harcolt. Triesztben értesült, hogy tengerészeivel mielőbb a kronstadti hadihajó-állomásra kell indulnia. Az utat 1810-ben 3601 tengerésszel és 682 tiszttel Ausztrián, aztán Magyarországon át tette meg, Csáktornya, Nagykanizsa, Marcali, Siófok, Lepsény, Székesfehérvár, Martonvásár, Buda, Pest, Cinkota, Hatvan, Árokszállás, Kál,

⁴⁸ Uo. 211.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Életrajzírója erről nem tud: *Sugár István: Az egri püspökök története*. Budapest, 1984. 425–447.

⁵¹ *Haraszti–Pethő*, 1963. 211. Townson közlése téves, mert idejében líceumként létezett, azaz felsőfokú oktatási intézmény volt.

⁵² Uo. 212.

⁵³ *Tardy*, 1982. 150.

Eger, (Mező)kövesd, Miskolc, Bártfa, Dukla útvonalon.⁵⁴ Bronyevszkij az élményeit *Utazás Magyarországon* című, 1810-ben megjelent könyvében tette közzé.⁵⁵ Egerről és környékéről:

„Kál háromszáz udvarból álló község, egyenes utcán épült. A tóból eredő kis folyócska dúslakodik halakban; a matrózok fogtak egy jókora halat, hasonlót a harcsához; sok a ponty és a csuka is. A lakosság szegény; szennyes, kívül szőrös subájukkal, kibontott, ápolatlan hajukkal inkább cigányokra hasonlítanak, mintsem magyarokra. Hol vannak vajon a magyarok, kérdezed bizonyára, akiről nem tudom, miért, mindenki úgy tudja, hogy a legtisztább, tetőtől talpig díszbe öltözött és felfegyverzett nemzet? Sok utazó úgy írja le őket, hogy a parasztok csákovával, szablyával vagy karddal felékesítve szántanak, vetnek, aratnak. Ez azonban annyi, mint a bolhát elefántnak nézni. A magyarok öltözete a legkevesbé sem huszáros, a parasztoké éppenséggel esetlen, zsákszerű, és mit sem árul el a katonai rátermettségéből. De mint katonák, gyorsan elsajátítják a katonai ismereteket. Íme a szokványos paraszti öltözék: törökös szabású nadrág, amely alul szoknya formán kiszélesedik⁵⁶, gallér nélküli ing, úgy, hogy a nyak és a mell mindig fedetlen; a lábbeli kapca, amelyet lábukra tekernek; a sapka báránybőrből készül. Ünnepeken sárgarézzel kivert csizmát, olykor sarkantyúsat viselnek; hajukat fölös bősséggel mázolják be disznózsírral. Hajviseletük kerekre nyírt, olykor repdeső fonatokkal, amelyeket a homlokon csattal fognak össze. A szokásos, kicifrázott félszubát és dolmányt télen-nyáron vállra vetve viselik... Kardot csakis nemesember hordhat. Az asszonyok valamivel csinosabban öltözködnek a férfiaknál; szolgálatkész munkakedvelők és jóindulatúak; mind a házi, mind a mezei munka jórészt az ő vállukra nehezedik. Rövid szoknya, bő ujjú ing a szokásos nyári öltözetük; a férjezettek főkötőt viselnek, a lányok hajfürtjei fedetlenek.”⁵⁷

A káli lakosok bemutatásakor Bronyevszkij általánosítva „a magyar” ember jellemzésére tér: „Nemzetiségi különbség nélkül, egész Magyarországon azonos a paraszti viselet. A magyarok általában csendes, hallgató, alázkodó emberek, de ha sértés éri őket, tekintetük nyers és kemény és ilyenkor fékezhetetlenek. Hibáztatni őket csak lustaságukért és szélsőséges gondatlanságukért lehet, mint általában minden rabot, akinek semmi sajátja nincsen. Nagylelkűek és valóban határtalanul bátrak; nem dicsekedők, mivel nem ismerik saját képességeiket. De még nem feledték el, hogy azoktól a hősoktól származnak, akik a keresztény Európát védelmezték védőbástyaként a nagyszámú török seregek ellen.”⁵⁸

Kálban elhatározta, hogy katona társaival nemcsak betér Egerbe, hanem ott alaposan körül is néz: „Ahelyett, hogy lustálkodtam volna Kál faluban, ahol menetrendünk szerint néhány pihenőnapot töltöttünk, meglátogattam Eger váro-

⁵⁴ Uo. 151.

⁵⁵ Uo. 204.

⁵⁶ A jellegzetes magyar paraszti férfi viseletről, a „bő gatyáról” ír itt Bronyevszkij.

⁵⁷ *Haraszi–Pethő*, 1963. 231–232.

⁵⁸ Uo. 232.

sát, amely mindössze harminc versztnyire esik a falutól. A rázós, göröngyös úton haladva hamarosan beérkeztünk a városba, és megálltunk a piszkos fogadó előtt, amely a püspök tulajdona.⁵⁹ A nem túlságosan magas, szőlővel borított, barátságos hegyek kellemes változatosságot nyújtottak ahhoz a szomorú, egyhangú rónasághoz képest, amely Magyarországra érkezésünktől fogva csaknem szakadatlanul szemünk előtt elvonult. Eger a püspök birtoka, aki az esztergomi érsek után... az első helyet foglalja el... Körülbelül kétszázezer rubelnek megfelelő évi jövedelemmel rendelkezik. Háború idején két ezredet vagy zászlóalj tartozik kiállítani, minden egyikben ezer harcossal.⁶⁰ Böjti ebéd után, minthogy ma péntek van, és a városban senki sem merészeli megsérteni a püspök hús fogyasztási tilalmát,⁶¹ elindultam megsejlelni a várost. A szétrombolt vár romjaival kezdtem. Eger sokáig ellenállt a törököknek, akik miután az ostromban nagyon sok harcosuk elveszett, végül mégiscsak elfoglalták a várat. Ezután csaknem ellenállás nélkül nyomultak előre, egészen Bécsig. A romok elárulják, hogy valaha kazamaták voltak itt és külső erődítések, amelyek azokban az időkben, különösen a törökök szemében csaknem bevehetetlennek számítottak. József császár nem akarta a főpapság és a nemesség kezén hagyni az erősséget, megparancsolta tehát a vár lerombolását. A mostani püspök elődje a lebontott építőanyagból építette fel a gyönyörű papnevelde, és köveztetett ki néhány utcát. Csak egyetlen bástyát, amelyet már a muzulmánok építettek, hagytak épségben.”⁶²

Először Eger vonzó tényezői közül (a várat még nem tartotta annak) *a barokk építészet* értékeit mutatja be. A cári tisztté váltva a líceum szépségeire tér: „A szeminárium gyönyörű épülete négymillió rubelbe került. Ízléses díszítéssel, nyugodt, rendeltetéséhez illő stílusban épült. A konferenciaterem és a könyvtárterem egészen nagyszerű. Az elsőnek mennyezetképe a tridenti zsinatot ábrázolja, ahol az egyik püspök – valószínűleg az egri – hatalmas kézzel mennyköveket szór eretnek iratokra; a második allegorikus módon ábrázolja a tudományt és a kilenc múzsát. A gyönyörű festmények nyugodtan hasonlíthatók össze a legjobb itáliai művészek alkotásaival...”⁶³ „Az asztronómiai műszerek, amelyeket az obszervatóriumban láttam, nagy összegekbe kerültek. A természettudományos múzeum is meglehetősen gazdag; kár, hogy a gyönyörű madárgyűjteményt erősen kikezdték már a molyok.”⁶⁴

⁵⁹ Bronyevszkij helytelenül beszél püspökről, mert abban az évben már érsek volt, Fischer István: *Nagy*, 1978. 268–271. Az egri püspökséget bullájával 1804. augusztus 9-én VII. Pius pápa emelte római katolikus érsekségre. Bronyevszkij mindvégig püspökökről ír.

⁶⁰ Nem tudni, kitől tudta meg ezt a furcsa hírt Bronyevszkij.

⁶¹ A pénteki hús fogyasztás tilalma vagy a pénteki böjt a római katolikus egyház előírása, nem az egri érsek intézkedése, különben sem vonatkozott a protestáns és más vallású lakosokra.

⁶² *Haraszti–Pethő*, 1963. 233.

⁶³ *Tardy*, 1982. 156.

⁶⁴ Uo. 233.

Amíg Barszkij az egyházi építményeket csodálattal figyelte, és ő nevezte el Egert „kis Rómának”, a papságot ismét keményen bírálta: „A templomok, amint azt várni lehetett, különlegesen gazdagok és különösen faragványaik [szobraik – M. L.] szépek. A püspöki palota és néhány más, a püspök tulajdonában lévő lakóház ugyancsak gyönyörű szép; a többi lakóház alacsony, szennyes, omladozó. A jelenlegi püspök... a legszigorúbb életmódot éli, és alattvalói közül senki sem dicséri jótékonyágát. Találkoztam Őeminenciájával a Fő utcán, és megfigyeltem, hogy az őt körülvevő élőlények közül csakis a lovak látszottak jóllakotaknak. Minden hivatalt a városban és a hozzá tartozó falvakban papok látnak el; katonák itt legfeljebb vendégeskedhetnek. Mondhatom, Eger, ez a kis Róma, nem dicsekedhet valamiféle elsőrendű közigazgatással. A kormányhatóságok szüntelen harcban állnak a püspöki hatalommal, és minden adódó alkalommal azon vannak, hogy legalább egy kis könnyítést szerezzenek a népnek.”⁶⁵

Bronyevszkij abbahagyja a 'papi' témát, és a szeme előtt zajló katonatoborzással folytatja tapasztalását: „... Újoncszedés szemtanúja voltam Egerben. Tizenkét, félig ittas huszár gazdagon sujtazott atillában, zeneszóval haladt végig az utcákon, némelyek táncoltak, mások nótázva lépdeltek. A nóták mindenféle csalogató ígéretet tartalmaztak. Ezek szerint a szabad magyarok közül az, aki életét a haza védelmének szenteli, halála után a paradicsom örömeit élvezheti majd, a csatatéren elhaltak pedig mártírkoszorút kapnak. Aki felcsap, az első év leteltével káplár, a második után őrmester, végül pedig generális és nemesember lesz. Csábító szavak a köznép számára, amely jól tudja, hogy a nemesember lustálkodik, és tehet azt, amit akar, senki sem vonhatja felelősségre. Végül az őrmester megrázza a pénzzel telt kosarat, és a szegény nép, amely torkig van földesuraival, fejébe csapja a csákót, megkapja előre egy évi zsoldját, és nyomban felesküszik. Íme, bizonyos törvényes eszköz, amellyel a császár megbüntetheti a rossz földesurakat. A toborzók élnek is ezzel az eszközzel, még hozzá nagyon ötletesen. Csakhogy a legfurfangosabb és legügyesebb toborzó őrmester is csak aránylag kevés újoncot foghat, hasonlóan ahhoz a halászhoz, aki a parton ülve furulyázik, és azt várja, hogy a zeneszóra a hal a partra ugrik. Amellett ez a toborzási módszer káros a szolgálat szempontjából is: a rászédett rekruta az első alkalommal igyekszik elszökni és becsapni azokat, akik előzőleg – őt csapták be.”⁶⁶

Eger *másik*, látogatókat vonzó tényezőjeként *a fürdőkről* szól: „A fürdők nagyon jól építettek, tágasak és tiszták; a vízvezeték a szobák egész során keresztülhalad. Azokban a fürdőkamrákban, amelyekben a padló ritkásan összeillesztett deszkákból áll, a vizet leengedik a vízvezetékéből, és a szoba csaknem embermagasságban megtelik. Nincs kénes illata, és a sajátságai majdnem ugyanolyanok, mint a budai vizeké, csak nem hat olyan erősen. A kiütést ugyancsak elmulasztja, gyógyító hatása azonban lassabban jelentkezik. Két fürdőt vettem, egy forintot fizettem érte összesen.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Uo. 234–235.

A fürdőből átsétáltam a püspöki parkba [ma az Érsek-kert – M. L.]. A parkot két patak szeli keresztül, amelyek közül az egyik ásványvizes, a másik, Eger nevezetű, a Tiszába folyik. A folyók partját szép, fiatal fák szegélyezik, amelyek dúsan borulnak a víz fölé. A kert nagy, legszebb dísze a nyírott hársfasor. Egyik része, amelyet az ásványvizes patak határol, bárki részére nyitva áll, a másik rész a hidegvizű forráson túl, kizárólag Öminenciája magányos sétáira van fenntartva. Az előbbiben az árnyas fasoron kívül semmi ékesség; az utóbbiban lombos fák, szökőkutak, virágágyások, kis hidak, mesterséges apró hegyek, különféle fából készített kis házacsok, amelyek nagyszerű összhangban állnak a környező tájjal... A főkertész, egyébként szintén papi személy, véletlenül összetalálkozott velünk, és kíváncsiságból megkérdezte: kik vagyunk. Amikor megtudta, hogy oroszok vagyunk, tiszteletből körülvezetett bennünket a kertben. A kiterjedt orangerie-ban [narancsházban, melegházban – M. L.] több ezer narancs- és citromfát láttunk érett gyümölcsrel terhesen; ritka amerikai növények között rábukkantam a birsalmának egy ritka fajára is. Sok spanyol eper és főzelékfajta terem itt. A kertet hatvan évvel ezelőtt tervezte, és teremtette meg egy egészen kiváló kertész. A püspök mint vadász és műértő nem sajnál semminő kiadást, hogy a kertet a legtokéletesebb rendben tartsa. Közönséges gyümölcsfát nem láttam; ezek a park végében vannak, ahova már nem látogattunk el, nehogy találkozzunk a püspökkel vagy túllépni kényszerüljünk a megengedett időt.”⁶⁷

Egri tartózkodását befejezve Bronyevszkij ekként összegezte ottani tapasztalatait: „A lovak készen vártak, és mi minden sajnálkozás nélkül hagytuk el a várost, amelyre gög, fennhéjzás és lealacsonyító ellentétek jellemzők. A püspök és néhány kanonok önelégült embernek látszik; a többiek nem olyan érdekesek, hogy megemlékezzem róluk...”⁶⁸

Vajon mit írt volna Bronyevszkij az otthon, Oroszországban tapasztaltakról? Helyette megírták a kortárs költő- és írónemzedék orosz tagjai.

Az utazásra tudatosan felkészült utazók egyike a francia *Francois-Sulpice Beudant*, a párizsi királyi ásványtár aligazgatója 1818-ban járt Magyarországon. A tudományos ismereteinek bővítése ösztönözte föld- és ásványtani célú tanulmányi útjára. Járt a Dunántúlon, Felvidéken. Tapasztalatait és megfigyeléseit 4 kötetben foglalta össze.⁶⁹ Egri tartózkodásáról is írt benne. Találkozott Tittel Pállal, a líceumi csillagvizsgáló csillagászával, akit nagyra becsült. Ellenben a Gellért-hegyi csillagvizsgáló felszereltségéhez képest az egrit „jelentéktelennek” találta. Beudant a város *harmadik* vendégvonzó tényezőjét, a *borát*, a leghíresebb magyarországi borok közé sorolta: „Magyarország borainak változatosságával... még Franciaországot is felülmúlja, és egyes magyar borfajtákkal, mint a tokaji, ménesi, egri... a burgundiai borok sem vehetik fel a versenyt.”⁷⁰

⁶⁷ Uo. 236.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ *Birkás*, 1948. 91. Hivatkozik: *Francois-Sulpice Beudant: Voyage minéralelogique et géologique en Hongarie...* Paris, 1822.

⁷⁰ Uo. 99.

Az Egert és vidékét felkereső reformkori utazók sorát *Joseph Krickel* bécsi polgár 1827. évi emlékezéseivel zárjuk.⁷¹ Eredetileg Jeruzsálembe akart záránkolni, de helyette Magyarországra módosította útját. Bécs–Győr–Komárom–Visegrád–Buda–Pest–Székes-fehérvár–Gödöllő–Aszód–Hatvan–Gyöngyös útvonal után érkezett Egerbe. Utána elment még Kassára, Tokajba, Debrecenbe, Erdélybe, Bukarestbe, Horvátországba és Tirolon át Bécsbe, azaz hazaérkezett. Hol gyalogolt, hol kocsizott.

„[Apátfalváról] végre, öt órai gyaloglás után egy magaslaton, a régvárt Eger tornyai köszöntöttek. Még két óra járásnyi utat tettem meg, amíg beértem a városba, ahol is nyomban nyugovóra tértem, mivel tizenegy óra hosszat gyalogoltam egyfolytában. Másnap megnéztem az egri tűzvész [1827] szomorú maradványait. A város legszebb és legnagyobb épületei égtek le. Nem csekély a leégett házak száma. Sokan háromszázra becsülik. A lángok martaléka lett a minorita templom a gyönyörű freskóival, a Teleki gróf által épített nagy templom, a nagypiac és a Minorita tér valamennyi épülete...”⁷²

Városi barangolása közben több helyre is betér: „Ma abban a szerencsében részesültem, hogy megismerkedtem a magas klérus egyik szeretetre méltó képviselőjével, Durcsák János egri kanonokkal. Azt ajánlotta, maradjak a városban a kegyelmes érsek bevonulásáig, s lakjam nála. E szerencse folytán sok líceumi és gimnáziumi professzort ismertem meg. Módom adódott továbbá a könyvtár látogatására, néhány jegyzet összegyűjtésére, a város környékének megtekintésére... Egy délután elsétáltam az érseki kertbe. Némelyek azt állítják, hogy ez a kert a legnagyobb és legszebb kert Magyarországon. Ámbár a kert valóban kellemes, semmiképp sem tartanám a legszebbnek és legnagyobbnak. Egyébként ezen a délutánon a város derék polgárai díszmenetet gyakoroltak az érseki bevonuláshoz. Jót mulattam láttukon. Mint ahogy mindenütt, ezek a derék kézművesek is nehezen tanulják meg az »exercitium militaret«.⁷³ Szemtanúja voltam néhány mulatságos esetnek. Amikor például a parancsnok »állj«-t vezényelt, ők tovább masíroztak; vagy amikor »balra nézz«-t, a fele balra, a másik fele jobbra nézett. Megtörtént, hogy a »fegyvert lábhoz« vezényszóra a fegyver egyik-másik mesternek a lábujjához ütődött. A pórul járt hangosan felszisszent, és nyugodtan lehajolt, hogy kissé megtapogassa a fájós lábát... Emellett a két csoport egyre szidalmazta egymást. A lövészeket vörös hajtókéjük miatt »stiglicék«-nek csúfolták, a másik csoportot »csízkompaniá«-nak, sárga nadrágjuk miatt... Az ég nem rontotta a jó egriek örömét. A közeli nagy ünnepély előkészületei mind gyorsabb ütemben folynak. A megyeháza és a líceum előtt már felállították a díszkapukat, amelyen át a nagyúr bevonul. Mindenfelé a munkások százai nyüzsögnek. Az utcákat felsöpörték, a házakat kicsinosították, minden a lehető leg-

⁷¹ *Haraszti–Pethő*, 1963. 252. Hivatkozik: *Joseph Krickel: Fussreise durh den grössten Theil der österreichischen Staaten in den Jahren 1827, 1828 bis Ende Mai 1829.* (Gyalogszerrel végig az Osztrák Államok nagyobb részén, az 1827-es, 1828-as években 1829 május végéig)

⁷² Uo. 260.

⁷³ Katonai gyakorlatot

mutatósbab állapobban. Az érsek úr ő kegyelmességének a Hatvani kapun át kellett volna bevonulnia a városba, de mivel itt a tűz súlyos károkat okozott s az érzékeny lelkipásztor szívét nem akarták megkeseríteni e látvánnyal, a másik oldalon, a Maklári kapunál üdvözlik, azon a részen, amelyet a tűz megkímélt.”⁷⁴

Krickel megvárta Pyrker János László érsek bevonulását, a díszmenetet, amelyet a nemesi bandérium nyitott meg, és az ünnepség után gyalog Miskolcot vette úti célul...

* * *

Magyar utazókról, akik bőséggel emlékeztek meg leveleikben, útinaplóikban Egerről és környékéről, nem szóltunk. Ők szintén „önálló” írásban kaphatnak helyet.

⁷⁴ Uo. 200–201.